

затишшя до
всцелен=
і свого іні=
ї увінчає
ітвом біля
її глибини
везикій
до пощю=
Ярослава

ТАРАС РОМАНІЮК

ЯРОСЛАВ
ПАСТЕРНАК

вересня

ТАРАС РОМАНЮК

ЯРОСЛАВ
ПАСТЕРНАК

ЖИТТЄПИС ВЧЕНОГО

ЗМІСТ

ВСТУП

7

РОЗДІЛ 1. ДИТИНСТВО, НАВЧАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ

1. Родинні зв'язки Ярослава Пастернака	15
2. Українська гімназія у Перемишлі. 1902–1910 роки	35
3. Студії у Львівському університеті. 1910–1914 роки	55
4. Співпраця з Національним музеєм у Львові	66
5. Українська молодь у міському середовищі Львова (початок ХХ ст.)	87
6. Ратний шлях у складі 41-го полку піхоти	106
7. Участь у національно-визвольних змаганнях 1918–1920 років	127
8. Табори інтернованих українських військовиків у Чехо-Словацькій Республіці	135
9. Життєва й академічна дилеми (Карлів університет у Празі)	153
10. Археологічні дослідження та наукова діяльність. 1922–1928 роки	162
11. Українська еміграція	179

РОЗДІЛ 2. ЛЬВІВСЬКИЙ ПЕРІОД БІОГРАФІЇ ЯРОСЛАВА ПАСТЕРНАКА. 1928–1944 РОКИ

1. Перші роки після повернення до Львова	198
2. З історії музею Наукового товариства ім. Шевченка у Львові	209
3. Участь Ярослава Пастернака в роботі Етнографічної комісії НТШ	225
4. Археологічні дослідження Ярослава Пастернака у 30-х роках ХХ ст.	237
5. Відкриття руїн Успенського собору літописного Галича	259
6. Розвиток українського музейництва в міжвоєнний період	277
7. Популяризація історичних знань і досягнень української науки	297
8. Нова радянська політика	310
9. Німецький наступ і встановлення окупаційного режиму	329
10. Еміграція до Західної Європи	341
Замість післямови	347
Додаток. Сім фрагментів в епістолярному жанрі	350
Висновки	358
Іменний покажчик	367
Географічний покажчик	396

1. У крипті докладно вивчали поховання та впорядковували приміщення перед перенесенням тлінних останків кардинала Йосифа Сліпого зі собору св. Софії у Римі. Згідно із заповітом 27 серпня 1992 р. відбулося урочисте перепоховання Патріарха Греко-Католицької Церкви.

2. Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Р. З історії дослідження Успенського собору у Галичі (Відкриття поховання галицького князя Ярослава Осмомисла) // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (далі – Записки НТШ). – Львів, 1993. – Т. ССХХV. – С. 403. У цьому ж томі міститься факсиміле пропам'ятної заяви Ярослава Пастернака.

3. Гуньовський І. Подвижник з Хирова. Хвальне слово про Ярослава Пастернака і його праці // Поклик сумління. – Львів, 1992. – Ч. 44. – С. 4; Ч. 45. С. 3; Коваль І. Останній заповіт Ярослава Пастернака // Галичина. – Івано-Франківськ, 1992. – Ч. 1. – 1 січ. – С. 6; Пастернак С. Заговорили і земля, і каміння (Спогад про брата) // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1992. – Ч. 4–5. – С. 40–43; Петегирич В. Ярослав Пастернак – найвидатніший дослідник Галича // Галицьке слово. – Галич, 1993. – Ч. 62. – 18 серп. – С. 1–2; Гаврилів Б. Довідник краєзнавців Прикарпаття (XIX – поч. XX ст.). Ч. 1. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 16; Петегирич В. Видатний український археолог // Де срібнолентий Сян пливе. Спеціальний випуск товариства «Надсяння». – Львів, 1995. – С. 4; Петегирич В., Павлів Д., Филипчук М. Ярослав Пастернак і українська археологія // *Studia archaeologica*. – Львів, 1993. – Ч. 1. – С. 7–11.

4. Див.: Балагурі Е. Ярослав Пастернак – дослідник старожитностей українських Карпат // Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія «Історія». – Ужгород, 1999. – Ч. 4. – С. 47–49; Вербовий М. Археолог, який віднайшов князя Ярослава Осмомисла // Альманах «Саксагань». – Кривий Ріг, 1993. – Вип. 1; Верига В. Дослідник підземного архіву України (Пам'яті проф. д-ра Ярослава Пастернака) // Український історик. – Нью-Йорк–Мюнхен, 1970. –

ВСТУП

В українській археологічній науці Ярослав Пастернак займає одне з провідних місць. На його долю випала висока місія розгадати давні таємниці літописного Галича – величного та багатолюдного міста середньовічної Європи. У 1936–1937 роках він розкрив і дослідив фундаменти літописного Успенського собору, а також виявив у кам'яному саркофазі поховання галицького князя Ярослава Володимировича, відомого в історії як Осмомисл. Це відкриття мало продовження в рік проголошення Акту про незалежність України. У вересні 1991 року у крипті львівського собору св. Юра під час реставраційних робіт¹ у дерев'яній скриньці був знайдений чоловічий кістяк. Перед самим початком Другої світової війни Ярослав Пастернак, зі згоди митрополита Андрея Шептицького, перепоховав історичну реліквію і залишив на бланку музею Наукового товариства ім. Шевченка пам'ятну записку, датовану 31 серпня 1939 року. У короткій заяві «під словом чести науковця»² Пастернак підтвердив, що цей скелет – тлінні останки засновника катедральної церкви в Галичі князя Ярослава Осмомисла, 1937 р. віднайдені у Крилосі. Подія, що набула широкого розголосу в науковому світі та суспільстві, зумовила жваве зацікавлення постаттю вченого.

На початку 1990-х років з'явилося декілька науково-популярних статей, які ознайомлюють читачів із життям Ярослава Пастернака, його зацікавленням минулим України та внеском ученого в розвиток археологічної науки.³ Ширше розкрито пошукову діяльність та музейну працю Ярослава Пастернака у публікаціях Едуарда Балагурі, Миколи Вербового, Василя Вериги, Василя Волицького, Ігоря Ковалю, Миколи Мушинки, Володимира Петегирича.⁴ Року 1999 світ побачила перша монографія сучасного дослідника, доцента кафедри релігієзнавства і теології Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника Ігоря Ковалю, присвячена ді-

10. Винар Л. Справа видання творчої спадщини Ярослава Пастернака // Див. додатки у кн.: Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мюнхен, 1976. – С. 118.

11. Прицак О. Запізнена лобова атака антинауки // Сучасність. – Мюнхен, 1974. – Ч. 11. – С. 81. Уляна Климишин походить з відомої родини Олени і Миколи Климишиних. Народилася в еміграції, виросла в українському середовищі міста Детройта, де пройшла з відзнакою пластовий вишкіл. Своім майбутнім фахом вона обрала археологію. Уляна Климишин 1964 р. розпочала студії антропології в університеті Енн Арбор (University of Michigan). 1970 р. отримала стипендію на участь у науковій експедиції до Південної Америки. Там досліджувала давнє місто Чан-Чан – столицю імперії індіанського племені Чіму на території Перу. Результатом пошуків стала докторська дисертація, захищена 1976 р. у Гарвардському університеті (Л. Б. Молода наукова сила // Наше життя – Our Life. – Нью-Йорк, 1977. – Ч. 2. – С. 16).

12. Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях // Український історик. – Нью-Йорк–Мюнхен, 1972. – Ч. 1–2. – С. 5–26. – Ч. 3–4. – С. 38–54; 1973. – Ч. 1–2. – С. 88–106; його ж: Найраніші відомості про слов'ян (Продовження) // Український історик. – Нью-Йорк–Мюнхен, 1973. – Ч. 3–4. – С. 69–84. Згодом вийшла окрема книжка як спільне видання НТШ та УІТ.

13. Пастернак Я. Олег Кандиба, археолог-дослідник // Український історик. – Нью-Йорк–Мюнхен, 1969. – Ч. 4. – С. 5–11; його ж: Важливі проблеми етногенезу українського народу в світлі археологічних досліджень // Український історик. – Нью-Йорк–Мюнхен, 1970. – Ч. 4. – С. 5–29.

14. Пастернак Я. Мої зустрічі зі старовиною // Український історик. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1978. – Ч. 1–3. – С. 63–75; Ч. 4. – С. 64–83.

15. Домбровський О. Декілька недрукованих листів проф. Ярослава Пастернака // Український історик. – Нью-Йорк–Мюнхен, 1971. – Ч. 3–4. – С. 106–113.

Олександра Колессу, Корнила Купчанка, Івана Герасимовича, Святослава Гординського, Валерію Козловську, Михайла Рудинського, Яна Червінку, Яна Чекановського, Романа Якімовіча. Всі листи можна розглядати як цінне джерело до інтелектуальної біографії вченого.

Чималий особистий архів Ярослава Пастернака повоєнної доби опинився в Українському науковому інституті при Гарвардському університеті в Кембриджі. Передусім це приватна бібліотека, його друковані праці та деякі рукописи (нотатки з археологічних розкопів і неопубліковані статті). Свого часу директор Інституту професор Омелян Прицак планував видати збірник вибраних праць ученого у серії наукових студій. В одному зі своїх листів від 18 серпня 1968 р. Пастернак, зокрема, писав: «На пропозицію, минулого року, проф[есора] О. Прицака перевидати мої праці, я зібрав вже окремі книжки й відбитки з журналів та згідно з його бажанням написав ретроспективний огляд (світла і тіні) моєї 45-літної наукової праці, який зараз ще у англійського перекладача. Споді[ва]юся дістати його до кінця цього місяця і тоді все разом перешлю на руки проф[есора] Прицака»¹⁰. У 1974/1975 академічному році до згаданого Інституту прийняли Уляну Климишин, яка захистила дисертацію з археології та готувалася до опрацювання збереженої наукової спадщини Ярослава Пастернака.¹¹ Наразі нам не відомо, чи мав продовження цей видавничо-дослідницький проект.

Автобіографічні та бібліографічні матеріали Ярослава Пастернака, деякі його персональні документи, листування, що стосується еміграційного періоду життя, дружина Марія Пастернак передала до Українського Історичного Товариства у США. Саме голова Товариства професор Любомир Винар оприлюднив деякі праці вченого. На сторінках журналу «Український історик» з'явилася ґрунтовна монографія, присвячена етногенезу слов'ян,¹² окремі статті¹³, спомини Ярослава Пастернака¹⁴, а також окремі листи, зокрема, до Олександра Домбровського¹⁵ та Любомира Винара¹⁶. Біобібліографічні публікації Ярослава Пастернака «Мій життєпис», «Мої розкопи», «Моя бібліографія» з коротким переліком деяких особистих документів

21. Державний архів в Перемишлі (Archiwum Państwowe w Przemyślu); фонд III: Державна гімназія з руською (українською) мовою навчання в Перемишлі (Państwowe Gimnazjum z ruskim językiem nauczania w Przemyślu, 1892-1938).

22. Звіт дирекції ц. к. II гімназії у Перемишлі за рік шкільний 1902/1903. – Перемишль, 1903. – 76 с. А також звіти всіх подальших років, включно до 1910 р.

23. Курляк І. Українська гімназійна освіта в Галичині (1864-1918 р.). – Львів, 1997.

24. Українська державна чоловіча гімназія у Перемишлі / Упорядник Ігор Гнаткевич. 1895-1995. – Дрогобич, 1995.

душпастирська діяльність Івана Пастернака дає нам право зарахувати його до славетної когорти діячів Української Греко-Католицької Церкви, що цілковито посвятили себе служінню народу і Словом Божим, і заступництвом у культурному, господарському та національному житті. Родинним взаєминам присвячений окремий розділ, у якому подано генеалогію кількох поколінь Пастернаків та відображено сімейне коло та вплив оточення. Важливу участь у вихованні малолітнього внука взяв також його дід по материнській лінії Микола Мацюрак.

Важливою сторінкою у життєписі Ярослава Пастернака є гімназійний період. Багате зібрання архівних матеріалів про діяльність української гімназії у Перемишлі нині зберігається в державному архіві міста Перемишля.²¹ Нам досі не вдалося детально оглянути й використати ці документи. А сам Ярослав Пастернак не залишив якихось ширших відомостей про свій гімназійний побут та враження від тривалого перебування у місті. Тому учнівське середовище та навчально-педагогічні відносини початку ХХ ст. можна відтворити хіба що на підставі традиційних для австрійської шкільної системи звітів (справоздань)²², окремих мемуарів та за численними газетними публікаціями. Важливими доповненнями у висвітленні цієї теми були історичний огляд розвитку середньої освіти в Східній Галичині Ірини Курляк²³ та ювілейне видання, присвячене 100-річчю заснування Перемишльської гімназії, із списками викладацького та учнівського складу.²⁴ На основі цієї літератури нам вдалося простежити весь навчальний процес, ознайомитися з діяльністю педагогів, визначити перелік предметів і навчальних посібників, а також дізнатися про кількість учнів та їхню успішність.

Університетські студії Ярослава Пастернака припали на часи найвищого піднесення національного відродження українського народу в межах Австро-Угорської імперії. На основі реєстраційних вписів до Львівського університету зібрані докладні відомості про лекційні курси, які обрав студент Ярослав Пастернак, та перелік професорів. Зокрема на філософському відділенні університету він слухав лекції польських професорів Броніслава Кручкєвіча, Станіслава Вітовського, Тадеуша Сімеона Казимира Твардовського, Карела Гадачека

рити, підсилити текст брали гору над звичайними вимогами нарису зі строгим викладом і переліком творчих здобутків. Пізнання нашого минулого диктувало ці заходи, тому ми використали чимало допоміжних фактів і матеріалів зі своїми нюансами. Хоча нині розглянута тема все-таки залишається незавершеною: поза увагою опинилась низка епізодів, а окремі сторінки потребують суттєвих доповнень або подальшого поглибленого вивчення.

Ярослав Пастернак – це яскравий представник покоління української інтелігенції міжвоєнної доби. Його наукові заслуги тісно переплітаються з національними завданнями відродження народу. Зібрані в один «текстовий об'єм» історичні відомості дають нам можливість пізнати та осмислити події, що так чи інакше відобразились у житті цієї чільної постаті української науки.

У цій книзі згадано чимало імен та подій, що безпосередньо не стосуються Ярослава Пастернака, однак його різностороння діяльність розгорталася не в замкненому просторі. Він продовжував розпочату попередниками справу пізнання свого народу та утвердження його місця серед вільних націй Європи. Пастернак прагнув поставити наукові звершення на вищій щабель інтелектуального життя, вважав універсальність у дослідженнях запорукою успіху.

Представлені матеріали архівних збірок, газетних публікацій, спогадів очевидців містять кілька рівнів інформації, що тією чи іншою мірою відображають життя Ярослава Пастернака, його становлення як ученого, його вплив на розвиток наукової думки та формування інтелектуального обличчя українського Львова першої половини ХХ століття. Постать Ярослава Пастернака заслуговує значно більшої уваги, і залишається побажати, щоби вивчення біографії археолога продовжилось із залученням документів недоступних поки що архівів Перемишля, Праги, Варшави.

При написанні цієї книги мав істотне значення людський чинник. Зокрема бажання дізнатися докладніше про місію Ярослава Пастернака як музейника, про його особисті стосунки з Іларіоном Свенціцьким привели мене (за рекомендацією Олега Антоновича Купчинського) до охоронця рукописних фондів Національного музею пані Неоніли Вергун. З її допомогою, а також за участі наукового

ДОДАТОК

Сім фрагментів в епістолярному жанрі

1

Космач, 10 серпня 1929 р.

Сердечне поздоровлення пересилає Марійка Ст. Жалуйте, що Ви не вибралися до Жабя а по дорозі до Космача. Я жалую також.²³⁵⁷

2357. ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2403, арк. 82. Текст написаний на поштівці і крім підпису Марії Стецик, містить ще декілька: Іван Герасимович, Я. Герасимович, Льонк Герасимович, Зонка Б.

2358. ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2404, арк. 1.

2

7 жовтня [19]29 р.

Моє Вухо!

Голошу слухняно, що головка перестала боліти, але за це цілісінський ранок думає про Тебе. Це зачинає мене вже трохи злостити, бо вона має на правду багато інших річий до думання. Думаю, що може лекше їй буде коли Тобі це напише, а потім піде зі мною до своїх щоденних обов'язків. Вибач, що пишу на картці зі шкільного зошита, але Ти знаєш що я ані трохи не є формалістка, – от хочу і пишу без огляду на це чи на папері гарнім і перфумованім чи на такім як цей.

В прочім завтра попробую Тебе перепросити, може вдасться а тепер страшно [...]

Моцно цілую Твоя Міка.²³⁵⁸

3

14 жовтня [1]929 р.

Коханий мій Вухо!

Знову картка зі зошита, але Ти вже трохи до мене привик і не треба мені з цього оправдуватися, правда? Ти цікавий що прийшло мені на думку до Тебе писати – страшна охота і чому не малаб я її заспокоїти. А трохи, трохи то мені жаль Тебе за ці «муки», які Ти від мене зносиш. Правда вони знов такі дуже болючі, але Ти напевно волів би щоби їх не було. Вушко, то тільки мої химери, впрочім нешкідливі, але їх не належить брати не тільки до серця, але навіть під розвагу. Колиб це, що я не раз говорю і чим Тебе “мучу” було правдою, то я не булаби такою як

2390. Там само.

2391. Котляр М. Наукова неспроможність буржуазно-націоналістичних концепцій походження української народності // Народна творчість та етнографія. – Київ. 1975. – Ч. 1 (131). – С. 57.

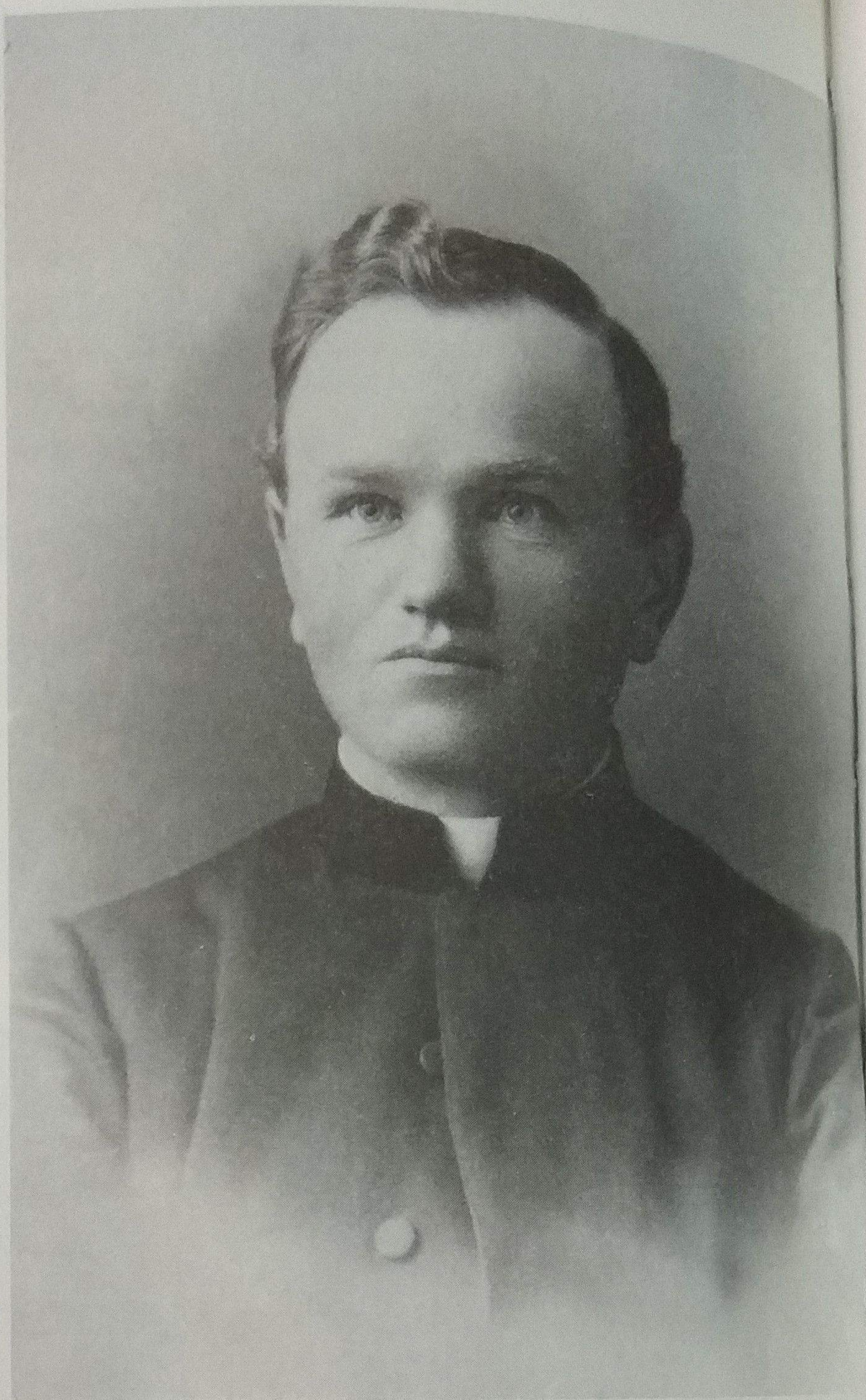
2392. Там само. – С. 58.

2393. Відомий дослідник давньоруської архітектури Олег Іоаннісян неодноразово у власних наукових публікаціях згадував «Старий Галич» Ярослава Пастернака.

востей. Передусім у них мали бути представлені давній одяг, хатній інтер'єр, господарське приладдя, а також зразки тканини, вишивок, писанок, різьби по дереву, музичні інструменти, дитячі забавки, моделі церков і хат тощо. Етнографічне різноманіття Галицького краю вказувало на пріоритети у творенні гуцульського, бойківського, подільського чи лемківського музеїв. Водночас Я. Пастернак вважав: «Кращі та рідкісні предмети треба обов'язково відступати краєвим музеям, маючи все на увазі, що краєві музеї мусять бути гордощами та представництвом цілого українського народу»²³⁹⁰.

Для Ярослава Пастернака територія Буковини залишалася недосяжною для досліджень частиною українських етнічних земель, тому він намагався встановити контакти з місцевими археологами і значною мірою черпав відомості з наукової літератури. Для вченого важили не тільки суто наукові здобутки – у його житті ми знаходимо чимало прикладів прагнення вченого поширювати знання, виховувати нові покоління дослідників, залучати до збереження історичних пам'яток небайдужих і свідомих людей.

Ім'я видатного дослідника Галицького краю було викреслене з радянської історіографії. Численні публікації потрапили у спеціальні фонди державних бібліотек та архівів, а здобуті археологічні матеріали та ґрунтовні наукові висновки замовчували або використовували без згадки автора. Можна навести дві наукові тези Ярослава Пастернака, які «використав» співробітник Інституту історії АН УРСР, доктор історичних наук Микола Котляр. У своїй публікації ідеологічного спрямування він серед інших «колег з буржуазно-націоналістичного табору» згадав «реакційного археолога Я. Пастернака», який «у серії статей 60-х років, виданих у Західній Німеччині й США, відверто відстоював думку, нібито анти були виключно праукраїнцями»²³⁹¹. Інша цитата стосується Юрія Липи, що вважав трипільську культуру спадщиною українського народу: «З ним солідаризувався вже згаданий Я. Пастернак, котрий навіть бачив “основоположників українського народного мистецтва” серед трипільців»²³⁹². У дещо іншому контексті дозволялося посилалися на праці Ярослава Пастернака в російських наукових центрах, насамперед у Ленінграді²³⁹³.

Мати Ольга Пастернак (Мацюракова).

Батько Іван Пастернак.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці в Хирові.

Серія монографічна
Число 4

Тарас Романюк

ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК
Життєпис вченого

Літературна редакція
Анни-Марії Волосацької

Макет та художнє оформлення
Андрія Кіся

Здано на складання 18.05.2017.
Підписано до друку 19.01.2018.
Формат 70x100 ¹/₁₆ Папір офсетн.
Гарнітура Minion Pro.
Офсетний друк.

Видавництво "Манускрипт-Львів"
вул. Енергетична, 22/10
м. Львів, 790026
тел. +38 (032) 270-32-80